

Adriana Merta-Staszczak

Politechnika Wroclawska

Studium Nauk Humanistycznych i Społecznych

adriana.merta-staszczak@pwr.edu.pl

Sylwia Straszak-Chandoha

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Wydział Ekonomii i Finansów

sylwia.straszak-chandoha@ue.wroc.pl

Inteligencja wiejska w Polsce w latach 1945–1989¹

Na skutek wojny oraz późniejszych decyzji politycznych i ekonomicznych podejmowanych po 1945 r. stopniowo zmieniała się cała struktura społeczna kraju. Uprzywilejowane wcześniej grupy traciły swoją pozycję ekonomiczną, a degradacja dotyczyła w szczególności elit związanych z polityką, nauką i kulturą². Nastąpił zanik ziemiaństwa oraz ograniczenie liczby bezrolnych mieszkańców wsi. Zmiany dotyczyły również składu społecznego pracowników umysłowych i klasy robotniczej³. Okres końca lat 40. i połowę lat 50. XX w. charakteryzował znaczny odpływ ludności chłopskiej do miast. W 1946 r. na wsi mieszkało 68,2% społeczeństwa, a w 1955 r. już 57,2%. Oznaczało to zmniejszenie przeludnienia na wsi. Procesy te stworzyły również szansę dla dzieci pochodzących z chłopskich rodzin na zatrudnienie w przemyśle oraz zdobycie lepszego wykształcenia w mieście. Emigracja ze wsi do miasta i porzucenie zawodu związanego z rolnictwem oznaczały możliwość społecznego awansu⁴. Na wsi pozostawały rodziny związane z tradycyjną pracą na gospodarstwie lub niewidzące swojego miejsca na terenach miejskich ze względu na strach i niechęć do przystosowania się do nowych, nieznanych wcześniej okoliczności.

Pomimo przyjętych kierunków polityki, mającej na celu zrównanie warunków panujących w miastach i na wsi, obszary wiejskie nadal były zacofane i opóźnione pod względem gospodarczym i społecznym. W kolejnych planach zwiększano nacisk na budowę szkół, zlikwidowanie problemu analfabetyzmu,

¹ Artykuł finansowany ze środków projektu badawczego nr 2015/17/N/HS3/00882 Narodowego Centrum Nauki pt. „Ekonomiczne i społeczno-polityczne czynniki zmian w rolnictwie na Dolnym Śląsku w latach 1945–1956”.

² M. Zaremba, *Wielka Trwoga. Polska 1944–1947*, Kraków 2012, s. 103.

³ K. Janicka, K.M. Słomczyński, *Struktura społeczna w Polsce: klasowy wymiar nierówności*, „Przegląd Socjologiczny” 2014, nr 63 (LXIII), s. 59.

⁴ Z. Welon, *Drogi awansu chłopów polskich w świetle wskaźników antropologicznych*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 55, z. 1–2, Poznań 1992, s. 91.

wdrażanie programów edukacyjnych dla dorosłych, zakładanie bibliotek i domów kultury. Jednakże realizacja tych działań była nieefektywna. Niski poziom wiejskiego nauczania, brak przyrządów szkolnych, przymusowa nauka czytania i pisanie dla dorosłych oraz placówki kultury zakładane w ciemnych i ciasnych, źle wyposażonych pomieszczeniach, nie spełniały założonych celów. Dodatkowo poziom życia chłopów po 1945 r. w stosunku do lat przedwojennych uległ znacznemu obniżeniu. Zostali oni obciążeni odpowiedzialnością za zaopatrzenie kraju w żywność, co przy innych powinnościach związanych z produkcją rolną, powodowało szereg zaniedbań edukacyjnych lub wręcz niemożność podjęcia nauki ponadpodstawowej.

Istotne przemiany nastąpiły dopiero w drugiej połowie lat 50. XX w. Ze względu na przekształcenia społeczne oraz intensywną industrializację kraju wytworzył się specyficzny rodzaj wsi – ośrodków lokalnych o charakterze centrów administracyjnych i handlowych. Skupiała się w nich szczególnie duża liczba pracowników naukowych, urzędników administracyjnych, nauczycieli i pracowników służby zdrowia. Stanowili oni trzon „wiejskiej inteligencji”, ale rola tej grupy społecznej zmieniła się w stosunku do lat poprzednich. W latach międzywojennych zajmowali wysoką pozycję, która załamała się wraz z klęską wrześniową w 1939 r.⁵ Natomiast po 1945 r. ich zadaniem było stworzenie warunków rozwoju gospodarczego i społecznego.

Wobec przebudowy państwa w duchu idei socjalistycznych, przedstawiciele „starej inteligencji” zastąpić miała nowa – inteligencja ludowa, wywodząca się ze środowisk chłopskich i robotniczych⁶. Młodzi inteligenci o chłopskim rodowodzie, inaczej niż przed wojną, nie tworzyli odizolowanych elit. Integrowali się z mieszkańcami wsi, pracując razem z nimi; byli świadomi problemów i potrzeb wsi, a znając to środowisko, byli bardziej otwarci na współpracę. Ze względu na rosnące możliwości kształcenia dzieci wiejskich, również posyłania ich na wyższe uczelnie, rosła pewność siebie chłopów, a malał prestiż wiejskiego inteligenta i urzędnika. Zmniejszył się kontrast między inteligencją a chłopami w kwestii wykształcenia, wiedzy i doświadczenia. Sprzyjało to ujednocnieniu wsi poprzez zanikanie dawnych, wewnętrznych kontrastów, sprzeczności i konfliktów. Na tę sytuację miała również wpływ degradacja wysoko wykwalifikowanych inteligentów z wolnych zawodów (lekarze, adwokaci itd.) i służb publicznych, którzy jeszcze kilkadziesiąt lat po wojnie zarabiali mniej niż przed 1939 r. Stosunek ich wynagrodzenia do zarobków klasy robotniczej przed 1939 r. wynosił 3:1, a w latach 60. XX w. już tylko 1,3:1.

Znaczącą rolę w kształtowaniu nowej chłopo-robotniczej inteligencji miało umożliwienie wiejskim dzieciom dostępu do szkół średnich i wyższych. Wpro-

⁵ J. Żarnowski, *Inteligencja polska 1944–1989. Struktury i role społeczne: problemy dyskusyjne*, „Acta Oeconomica Pragensia” 2007, R. 15, z. 7, s. 473.

⁶ Tamże, s. 474.

wadzano też zasadę proporcjonalnego przyjmowania na uczelnie młodzieży wiejskiej na równi z miejską⁷. W kwestii oświaty szczególne wyzwanie stanowiła odbudowa sieci szkolnej na tzw. Ziemiach Odzyskanych, która musiała być utworzona w większości od podstaw⁸. Należało tam pokonać wiele trudności związanych z adaptacją budynków lub budową nowych, wyposażeniem ich w potrzebne sprzęty i pomoce szkolne, a także kompletowaniem kadry nauczycielskiej i klas.

Dzięki zwiększonemu zainteresowaniu władz wsią kierowano na nią coraz więcej przedstawicieli warstwy inteligenckiej – lekarzy, nauczycieli, argonomów i zootechników⁹. Większe kwalifikacje i lepsze wykształcenie szczególnie ważne było dla instruktorów rolnych, którzy mieli aktywnie uczestniczyć w odbudowie polskiej gospodarki. Duża część kadry pracującej przed 1939 r. zginęła podczas działań wojennych, a nowi kandydaci nie posiadali wystarczających kwalifikacji i sami wymagali dodatkowych szkoleń oraz odbywania praktyk w terenie. Początkowo ich celem było wspieranie gospodarstw indywidualnych. Jednak wobec zwrotu polityki względem wsi, który miał miejsce już w 1948 r., ich rola zmieniła się, a popularyzowane wśród rolników tematy związane z produkcją rolną wyparte zostały przez treści ideologiczne i propagandowe. Rola i znaczenie służby rolnej zmniejszyła się, nie było również nacisków na podnoszenie poziomu wiedzy i umiejętności. Pod koniec lat 60. XX w. wykształcenie wyższe posiadało jedynie 7,5% agronomów, 1% asystentów agronomów, 6% zootechników gromadzkich oraz 2% asystentów zootechnika¹⁰. Pośród tej grupy zdecydowana większość miała wykształcenie średnie¹¹.

Wymiana kadr doradczych sprawiła, że na stanowiska zaczęto przyjmować ludzi młodych z dyplomem szkoły wyższej. Jednak wpłynęło to negatywnie na wyniki pracy instruktorów. Absolwenci pozbawieni wsparcia doświadczonych doradców nie rozumieli trudów i problemów życia wiejskiego¹². Z tych względów oraz za sprawą rosnącego zapotrzebowania na działalność instruktorów, zaprzestano przestrzegania warunku wykształcenia przy zatrudnianiu na owych stanowiskach. Do pracy przyjmowano osoby słabiej wykształcone, ale posiadające doświadczenie w pracy z rolnikami¹³. Z czasem, pośród kadry doradczej, wdrażano programy doskonalenia zawodowego, kierując instruktorów na kursy wspierające ich samokształcenie. Mogli oni zdobywać wiedzę również podczas szkoleń korespondencyjnych i zaocznych, ale wymagająca i czasochłonna praca nie sprzyjała wytrwałości i po kilku zjazdach z reguły przerywali oni naukę.

⁷ S. Nowakowski, *Przemiany postaw w stosunku wieś-miasto w Polsce*, s. 270. <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/18502/1/016%20STEFAN%20NOWA%20KOWSKI.pdf>

⁸ S. Dobosiewicz, *Reforma szkolna 1961 roku. Geneza i założenia*, „Rozprawy z dziejów oświaty” 1970, nr 13, s. 112.

⁹ Tamże.

¹⁰ B.M. Wawrzyniak, *Doradztwo i postęp w rolnictwie polskim*, Włocławek 2003, s. 91.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże.

¹³ Tamże, s. 64.

Pomimo uprzywilejowanej pozycji obszarów wiejskich i ich mieszkańców w okresie Polski Ludowej, odsetek osób z wyższym wykształceniem do 1950 r. nie przekraczał 0,5% ludności wiejskiej (tab. 1). Wśród osób zamieszkałych na wsiach od urodzenia jedynie 0,4% posiadało dyplom uczelni wyższej. W przypadku osadników, którzy przybyli na tereny wiejskie w 1939 r. i w latach wcześniejszych było to zaledwie 0,2%. Natomiast odsetek ten wzrósł dopiero po 1951 r., w okresie między 1951 r. a 1960 r. wyniósł 1,2%. W tym przedziale czasowym należy zwrócić uwagę na decyzje władz, które przyczyniły się do polepszenia sytuacji lokalowej szkół. W 1958 r., w myśl hasła „1000 szkół na 1000-lecie”, rozpoczęto ogólnokrajową akcję budowy sieci placówek szkolnych. Wpłynęło to na większy dostęp dzieci do edukacji oraz poprawiło warunki kształcenia. W kolejnej dekadzie (1961–1970) zaobserwowano wzrost liczby osób zdobywających kolejne stopnie edukacji. Zmiany te zauważyć można w kształceniu podstawowym, zasadniczym zawodowym (robotnicy i pracownicy usług), średnim, ale również wyższym. W przypadku tego ostatniego, odsetek osób wzrastał i w drugiej połowie lat 70. XX w. osiągnął poziom 3,8%.

Tabela 1. Ludność w wieku 15 lat i więcej wg okresu zamieszkania na wsi polskiej

Rodzaj studiów	Zamieszkała od urodzenia	Przybyła w latach						
		1939 i wcześniej	1940–1944	1945–1950	1951–1960	1961–1970	1971–1974	1975–1978
wyższe	22 260	1 060	270	3 770	11 000	19 280	16 320	31 010
średnie	460 270	9 770	3 470	33 200	80 700	125 850	92 660	157 090
zasadnicze zawodowe	1 033 670	11 630	3 680	39 700	101 980	180 330	130 960	230 430
podstawowe	2 974 000	277 640	65 100	531 120	519 880	657 890	299 150	362 270
niepelne podstawowe i bez wykształcenia szkolnego	1 107 980	315 170	50 760	380 430	222 910	152 410	56 690	60 130
wykształcenie nieustalone	32 340	4 170	480	2 640	2 090	3 960	1 940	3 290
razem	4 152	4 996	480	7 743	8 406	8 787	8 259	6 016

Źródło: Narodowy Spis Powszechny z dnia 7 XII 1978 r. Migracje ludności. Badanie metodą reprezentacyjną, GUS, Warszawa 1981, s. 412–419.

W najliczniejszej grupie zamieszkałych od urodzenia na wsi z wyższym wykształceniem znajdowały się osoby w wieku od 25 do 44 lat (tab. 2). Stanowiły one 72% ogółu. Natomiast najmniej było osób z wyższym wykształceniem w grupie najstarszej – w wieku 60 lat i więcej. Struktura ta była niemal odwrotna do 1951 r. pośród ludności napływowej. Przed wybuchem II wojny światowej dyplom studiów posiadało najwięcej obywateli po 60 roku życia (55%), a najmniej

w grupie od 25 do 44 lat. Podobne zależności występowały w okresie wojny. W grupie osób z wyższym wykształceniem 44,5% znajdowało się wśród osób najstarszych. Proporcje te zaczęły się zmieniać wraz z zakończeniem działań wojennych. Wzrosła wtedy znacznie liczba ludzi po ukończeniu uczelni wyższej, a znajdująca się w przedziale wiekowym 25–44 lat oraz 45–59 lat. Związane było to z napływem ludności z tzw. ziem dawnych, a także akcją osiedleńczą. Ludność przybywająca na tereny wiejskie znajdowała się w trudnej sytuacji. Rolnicy mieli niewystarczające zapasy żywności i paszy dla zwierząt, nie posiadali sprzętów i maszyn rolniczych, a masy przybywających ludzi były „bose i obdarte”. Pomimo tego, stanowiły potencjał i szansę na rozwój wsi. Zauważyć to można w statystykach dotyczących poziomu edukacji. Po 1950 r. liczba osób z wyższym wykształceniem w wieku 25–59 lat zwiększyła się czterokrotnie w porównaniu do lat 1945–1950. Natomiast po 1961 r. szczególną aktywność w zakresie edukacji zauważyć można w grupie między 24 a 44 rokiem życia. Stanowili oni aż 67% spośród osób z wyższym wykształceniem. Ich liczba obniżyła się w latach 1971–1974, ale w latach kolejnych (1975–1978) ponownie wzrosła – dwukrotnie w stosunku do poprzedniego okresu. Udział dzieci rolników w kształceniu na różnych stopniach edukacji w dużej mierze zależał od internatów, których liczba była wciąż niewystarczająca.

Tabela 2. Ludność w wieku 15 lat i więcej z wyższym wykształceniem wg okresu zamieszkania na wsi polskiej

Wiek	Zamieszkała od urodzenia	Przybyła w latach						
		1939 i wcześniej	1940–1944	1945–1950	1951–1960	1961–1970	1971–1974	1975–1978
15–24 lat	2 650	–	–	–	330	280	160	2 930
25–44 lat	15 980	100	70	1 310	4 720	13 020	12 990	24 790
45–59 lat	2 630	380	80	1 450	4 670	4 790	2 590	2 700
60 lat i więcej	990	580	120	1 010	1 270	1 180	580	580
wiek niustalony	10	–	–	–	10	10	–	10
razem	1 000	1 060	270	3 770	11 000	19 280	16 320	31 010

Źródło: Narodowy Spis Powszechny z dnia 7 XII 1978 r. Migracje ludności. Badanie metodą reprezentacyjną, GUS, Warszawa 1981, s. 412–416.

Od 1955 r. na uczelnie wyższe (uniwersytety, wyższe szkoły: techniczne, ekonomiczne, rolnicze, pedagogiczne wychowania fizycznego i akademie medyczne) przyjęto niemal 27 tys. osób (tab. 3). Z tej liczby 11,8% (3,1 tys.) na wyższe szkoły rolnicze. W 1960/1961, kandydatów w skali całej Polski było mniej, bo ponad 25 tys., ale do 12,2% zwiększył się odsetek osób chcących podjąć studia rolnicze. W grupie tej znalazło się 9% kobiet (880 osób). W następnym okresie 1964/1965 z prawie 33 tys. studentów pierwszego roku, 11,1% (3,7 tys.) znalazło się na uczelniach rolniczych, z tego 9,7% stanowiły kobiety. Do roku akademickiego 1966/1967 liczba rozpoczynających studia ogółem wzrosła do ponad 38 tys., a ponad 13 tys. osób (10,9%) było studentami kierunków rolniczych.

Pamiętać jednak należy, że możliwości związane z posiadaniem wyższego wykształcenia mieli tylko niektórzy spośród chłopskich dzieci. Najbiedniejszych gospodarzy nie było stać na opłacenie internatu czy nawet zakup ubrania, co już na początku determinowało rozwój edukacyjny ich dzieci.

Tabela 3. Kandydaci przyjęci na pierwszy rok studiów dziennych w wyższych szkołach rolniczych w latach 1955–1967

Rok	Ogółem	W tym kobiety
1955/1956	11,80	*
1960/1961	12,25	9,0
1964/1965	11,15	9,7
1966/1967	10,90	10,6

* brak danych

Źródło: Kandydaci i przyjęcia na pierwszy rok studiów, Rocznik statystyczny szkolnictwa 1944/45–1966/67, Warszawa 1967, s. 422.

Studia wyższe, uważane za trudniej dostępne i w dużej mierze elitarne, wymagały od rodzin wyższych nakładów finansowych. W okresie Polski Ludowej nie istniała różnorodność instytucjonalna obejmująca szkoły niepubliczne dające możliwość studiowania większej liczbie osób. Dlatego dyplom ukończenia studiów mogły uzyskać osoby pochodzące z rodzin o wyższym statusie majątkowym. Wśród absolwentów studiów wyższych dziennych do połowy lat 70. XX w. dominującą grupę stanowiły osoby wywodzące się z rodzin zaliczanych do pracowników umysłowych (inteligencji pracującej). Stanowili oni w każdym z analizowanych okresów około połowy z grupy kończących tę formę studiów (tab. 4). Mniej popularnymi formami studiów dla tej grupy były studia wieczorowe i zaoczne. Wśród absolwentów przedstawicieli tej grupy społecznej stanowili od 1/4 do 1/5 ich ogólnej liczby.

Drugą pod względem wielkości populacją wśród absolwentów studiów dziennych były osoby wywodzące się z rodzin robotniczych. Do lat 70. XX w. stanowili oni około 1/4 kończących te studia. Istotny, bo około 10%, wzrost liczby absolwentów z tej grupy społecznej nastąpił w połowie lat 70. XX w. Podkreślić należy, że dla tych osób atrakcyjne były też studia zaoczne i wieczorowe. Dzieci robotników stanowiły niemal połowę ich absolwentów. Ostatnią grupą wśród absolwentów studiów wyższych, najbardziej interesującą dla analiz przedstawionych w tym artykule, stanowiły osoby pochodzenia chłopskiego. Pośród absolwentów studiów dziennych odsetek osób pochodzenia chłopskiego systematycznie spadał: na początku lat 60. XX w. było ich 23,7%, w połowie tych lat – 20%, a dekadę później już tylko 16,5%. Bardzo zbliżona tendencja, jeśli chodzi o osoby pochodzenia chłopskiego, zaznaczyła się też wśród absolwentów studiów wieczorowych. Stosunkowo popularną formą studiów dla młodych ludzi z rodowodem chłopskim były studia zaoczne, gdzie stanowili prawie 1/3 absolwentów. Popularność tej formy nauki wiązała się zapewne z tym, że umożliwiała pomoc w gospodarstwie rodziców, a jednocześnie realizację własnych ambicji edukacyjnych.

W latach 80. XX w. odsetek absolwentów studiów dziennych pochodzenia chłopskiego w grupie osób należących do spółdzielni produkcyjnych oraz rolników indywidualnych nadal malał (tab. 5). Pośród tych pierwszych jedynie 0,4% z ogółu absolwentów otrzymało dyplom uczelni wyższej. W kolejnych latach odsetek ten był o połowę niższy (0,2%). Podobna sytuacja dotyczyła rolników indywidualnych – stanowili oni 10,9% w latach 1979/1980, 8,8% w roku akademickim 1984–1985 oraz 7,1% w 1988–1989. Odsetek absolwentów wywodzących się z rodzin chłopskich systematycznie zmniejszał się też wśród osób kończących studia wieczorowe i zaoczne. Na studiach wieczorowych spadł on z 15,7% w połowie lat 70. do 3,9% w końcu lat 80. XX w., a na zaocznych z 32,4% do 15,1%. Ta tendencja spadkowa związana była z przeobrażeniami, które zachodziły w Polsce powojennej do początku lat 90. XX w.: niskim poziomem wiejskich szkół podstawowych nieprzygotowujących do dalszej nauki; trudnościami materialnymi rodzin wiejskich, które uniemożliwiały młodym naukę w szkołach średnich, a potem wyższych. Pomimo niekorzystnych wskaźników dotyczących zdobywania wyższego wykształcenia przez pracowników rolnych, zwiększała się atrakcyjność wsi, a skutkiem tego były migracje¹⁴. Odbywały się one dwukierunkowo – ze wsi do miasta i z miasta na obszary wiejskie. Ich efektem był napływ młodych, wykształconych ludzi, którzy zasilali szeregi inteligencji wiejskiej.

Ciekawym zjawiskiem był związek zachodzący między powierzchnią gospodarstw a wykształceniem migrantów ze wsi do miast, na który zwrócił uwagę prof. Henryk Słabek. Analizował on tę zależność na grupie reprezentatywnej 2612 gospodarstw. Według jego badań im rodzina była lepiej zaopatrzona w ziemię (pomijając działki poniżej 2 ha), tym wyższe wykształcenie zapewniała swoim członkom (rodzeństwu i dzieciom). Najlepsze wykształcenie zdobywały dzieci w rodzinach posiadających gospodarstwa powyżej 10 ha – wyższe niepełne – 6,6%, a wyższe pełne – 10,5%.

¹⁴ K. Szafraniec, *Wartość wykształcenia na wsi – fakty, tendencje, konsekwencje. Wies i rolnictwo na przełomie wieków*, pod red. I. Bukraba-Rylska, A. Rosner, Warszawa 2001, s. 264.

Tabela 4. Absolwenci studiów wyższych pochodzenia chłopskiego w latach 1960–1975 (%)

Rodzaj studiów	1960/1961 ^a					1964/1965					1970/1971			1974/1975			
	chłopi	robotnicy	prac. umysłowi	rzemieślnicy	inni	chłopi	robotnicy	prac. umysłowi	rzemieślnicy	inni	chłopi	robotnicy	prac. umysłowi	chłopi	robotnicy	prac. umysłowi	inni
dzienne	23,7	26,3	48,9	3,9	0,9	20,0	26,3	48,9	3,9	0,9	18,1	27,9	49,7	16,5	37,5	48,3	3,5
wieczorowe	*	*	*	*	*	20,2	51,8	26,6	1,3	0,1	18,9	56,7	23,4	15,7	58,1	25,2	1,0
zaoczne	*	*	*	*	*	32,5	45,2	20,5	1,4	0,5	31,4	47,8	19,4	32,4	46	20,1	1,5

* brak danych, a – studia dzienne i wieczorowe razem

Źródło: GUS

Tabela 5. Absolwenci studiów wyższych w latach 1979–1989 (%)

Rodzaj studiów	1979/1980		1984/1985		1988/1989	
	Członkowie rolniczych spółdzielni produkcyjnych	Rolnicy indywidualni	Członkowie rolniczych spółdzielni produkcyjnych	Rolnicy indywidualni	Członkowie rolniczych spółdzielni produkcyjnych	Rolnicy indywidualni
dzienne	0,4	10,9	0,2	8,8	*	7,1
wieczorowe	0,9	10,1	0,0	4,9	*	3,9
zaoczne	1,1	24,4	0,2	19,4	*	15,1

* brak danych

Źródło: GUS

Tabela 6. Ludność wg pochodzenia społecznego i wybranych grup społeczno-zawodowych na wsi w gospodarce nieuspołecznionej w 1978 r.

Wyszczególnienie	Ogółem					W tym czynni zawodowo				
	Ogółem	Pochodzenie społeczne				Razem	Pochodzenie społeczne			
		Robotnicze	Chłopskie	Inteligenckie	Inne		Robotnicze	Chłopskie	Inteligenckie	Inne
Utrzymujących się głównie z pracy w gospodarce nieuspołecznionej	5 785 540	606 920	5 111 390	28 140	21 270	3 866 820	403 440	3 427 900	14 000	10 290
Pracujący na własny rachunek W tym:	5 675 970	551 530	5 061 760	25 050	20 200	3 795 430	372 900	3 389 500	12 490	9 620
Rolnicy indywidualni	5 527 940	47 4830	5 004 580	20 540	11 020	3 732 040	347 690	3 354 500	11 240	7 890

Źródło: Narodowy Spis Powszechny z dnia 7 XII 1978 r. Migracje ludności. Badanie metodą reprezentacyjną, GUS, Warszawa 1981, s. 459–460.

Tabela 7. Ludność wg pochodzenia społecznego i wybranych grup społeczno-zawodowych na wsi w gospodarce uspołecznionej w 1978 r.

Wyszczególnienie	Ogółem					W tym czynni zawodowo				
	Ogółem	Pochodzenie społeczne				Razem	Pochodzenie społeczne			
		Robotnicze	Chłopskie	Inteligenckie	Inne		Robotnicze	Chłopskie	Inteligenckie	Inne
Utrzymujących się głównie z pracy	13 184 170	4 654 650	8 061 710	370 300	53 520	7 718 170	2 047 380	5 515 790	103 650	27 520
W gospodarce uspołecznionej	7 398 630	4 047 730	2 950 320	342 160	32 250	3 851 350	1 643 940	2 087 890	89 650	17 230
Na stanowiskach nierobotniczych W tym :	1 468 770	636 850	539 260	276 190	10 800	895 340	373 260	451 410	60 880	6 710
Na stanowiskach kierowniczych	409 380	170 590	135 940	98 460	2 870	205 870	81 930	107 610	13 840	1 770
Specjaliści	629 630	260 720	233 160	128 320	4 930	408 460	167 760	201 960	33 950	3 300
Na stanowiskach robotniczych	5 623 290	3 252 390	2 271 510	59 760	20 150	2 792 180	1 206 890	1 539 830	26 630	9 780

Źródło: Narodowy Spis Powszechny z dnia 7 XII 1978 r. Migracje ludności. Badanie metodą reprezentacyjną, GUS, Warszawa 1981, s. 458.

Z tab. 6 wynika, że pochodzenie inteligenckie w gospodarce uspołecznionej wynosiło tylko 0,5%, pochodzenie chłopskie 88%, natomiast około 11% – pochodzenie robotnicze. Analogicznie wygląda sytuacja w zestawieniu osób czynnych zawodowo. W grupie rolników indywidualnych pochodzenie inteligenckie posiadało zaledwie 0,3%, natomiast chłopskie 90%. Zdecydowanie więcej osób pochodzenia inteligenckiego pracowało na wsi w gospodarce uspołecznionej (tab. 7). Na stanowiskach nierobotniczych stanowili 18%, w tym na stanowiskach kierowniczych 24% (aktywnych zawodowo 6,7%), specjaliści to około 20% – aktywnych zawodowo 8,3%. Natomiast na stanowiskach nierobotniczych, osób z pochodzeniem chłopskim było 37%, z czego zawodowo czynnych było 50,4%, na stanowiskach kierowniczych 33,2%; biorąc jednak pod uwagę ogólną liczbę osób pochodzenia chłopskiego było to zaledwie 1,7%.

Jak wynika z przedstawionych danych liczba mieszkańców wsi z wyższym wykształceniem, pomijając pierwszą połowę lat 70. XX w., stopniowo rosła. Jednakże, nadal stanowili oni jedynie 1,2% całej ludności wiejskiej. Wynikało to przede wszystkim z możliwości finansowych rodzin wiejskich oraz tego, że wiedza dla mieszkańców wsi nie była wartością i zasobem, ale czynnikiem awansu społecznego i narzędziem, aby „stać się kimś”¹⁵. Pomimo rosnącej z roku na rok dostępności do szkół niewielka liczba osób zdobywała wyższe wykształcenie; na uczelniach rolniczych na pierwszym roku studiów stanowili zaledwie 11–12% podejmujących naukę. Pozostała studiująca młodzież pochodząca ze wsi wybierała kierunki nierolnicze. Wynikało to z niewystarczającego poziomu edukacji na jej niższych szczeblach, stosunkowo niewielkiej liczby uczelni wyższych oraz możliwości materialnych, a także barier społeczno-kulturowych.

Bardzo istotne znaczenie miały również podziały w warstwie chłopskiej. Często ojcowie analfabeci czy półanalfabeci nie mieli ambicji by kształcić dzieci; według nich zazwyczaj wystarczało ukończenie 7-letniej szkoły podstawowej, po której młodzież zasilala szeregi chłoporobotników lub pracowników państwowych gospodarstw rolnych. Rolę nauczycieli przejmowali doradcy rolniczy. Wiedzę, oprócz tej przekazywanej przez poprzednie pokolenia, czerpano również z broszur i czasopism rolniczych. Niechęć do podjęcia studiów uwidoczniła się głównie pośród pracowników i ich rodzin zatrudnionych w PGR-ach. W latach 70. i 80. XX w. absolwentami szkół wyższych zostawali przede wszystkim rolnicy indywidualni, a członkowie spółdzielni stanowili w tej grupie jedynie niewielki odsetek. Należy również pamiętać, że młodzież, która uzyskiwała dyplom uczelni wyższej, zazwyczaj przenosiła się do miast, szukając tam bardziej atrakcyjnych warunków zatrudnienia i realizacji własnych ambicji zawodowych. Powstrzymywała w ten sposób przekazywanie wiedzy naukowej w rodzimym środowisku oraz utrzymywała wizerunek niewykształconych mieszkańców wsi.

¹⁵ K. Szafraniec, *Wartość wykształcenia na wsi – fakty, tendencje, konsekwencje*, [w:] *Wies i rolnictwo na przełomie wieków*, pod red. I. Bukraba-Rylska, A. Rosner, Warszawa 2001, s. 269.

Summary

Rural Intelligence in Poland in the Period between 1945–1989

After 1945 a number of changes occurred in rural Poland in relation to the education of farmers and their families, and the role of education in the lives of rural residents. First of all, a new group of peasant intelligentsia was formed, coming from the peasant or working-class environment. It was to replace the earlier elites by working in the spirit of socialist ideas and supporting the development of the state. Due to the need to rebuild the country and increase the efficiency of agriculture, educators and agricultural advisors trained in cities were also directed to villages. Pursuant to the implemented education development programs, farmers' children gained access to schools, and parities were created for them at universities. As a result, there was a greater chance for farmers to send their children to universities, but this required financial capabilities of the family, as well as the belief that the education acquired would mean social advancement. The purpose of the article is to analyze the structure of education and educational opportunities of rural residents during the People's Republic of Poland.

Keywords: village, education, university education, agricultural universities

Bibliografia

Źródła drukowane

- Kandydaci i przyjęcia na pierwszy rok studiów, Rocznik statystyczny szkolnictwa 1944/45-1966/67, Warszawa 1967.
Narodowy Spis Powszechny z dnia 7 XII 1978 r. Migracje ludności. Badanie metodą reprezentacyjną, GUS, Warszawa 1981.

Opracowania

- Dobosiewicz S., *Reforma szkolna 1961 roku. Geneza i założenia*, „Rozprawy z dziejów oświaty” 1970, nr 13.
Dziurzyński P., *Osadnictwo rolne za ziemiach odzyskanych*, Warszawa 1983.
Janicka K., Słomczyński K.M., *Struktura społeczna w Polsce: klasowy wymiar nierówności*, „Przegląd Socjologiczny” 2014, nr 63 (LXIII).
Nowakowski S., *Przemiany postaw w stosunku wieś-miasto w Polsce*. <https://repozytorium.amu.edu.pl/.../1/016%20STEFAN%20NOWAKOWSKI.pdf>
Szafraniec K., *Wartość wykształcenia na wsi – fakty, tendencje, konsekwencje. Wieś i rolnictwo na przełomie wieków*, pod red. I. Bukraba-Rylska, A. Rosner, Warszawa 2001.
Szafraniec K., *Wartość wykształcenia na wsi – fakty, tendencje, konsekwencje*, [w:] *Wieś i rolnictwo na przełomie wieków*, pod red. I. Bukraba-Rylska, A. Rosner, Warszawa 2001.
Wawrzyniak B.M., *Doradztwo i postęp w rolnictwie polskim*, Włocławek 2003.
Welon Z., *Drogi awansu chłopów polskich w świetle wskaźników antropologicznych*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 55, z. 1–2, Poznań 1992.
Zaremba M., *Wielka Trwoga. Polska 1944–1947*, Kraków 2012.
Żarnowski J., *Inteligencja polska 1944–1989. Struktury i role społeczne: problemy dyskusyjne*, „Acta Oeconomica Pragensia” 2007, R. 15, z. 7.